

МИЛОВАН СУБОТИЋ*

Институт за стратегијска истраживања
Београд

ВАЊА РОКВИЋ

Факултет безбедности
Београд

UDC: 36:355.02

Оригиналан научни рад

Примљен: 21.04.2021

Одобен: 17.05.2021

Страна: 247–262

DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2г.4.01

ВРАЋАЊЕ ОБАВЕЗЕ СЛУЖЕЊА ВОЈНОГ РОКА – ПРИЛОГ ОДЛУЧИВАЊУ

*„Већина људи прецењује доношење одлука,
а потцењује управљање њима.”*

Џон Максвел

Сажетак: Обавеза служења војног рока у Војсци Србије обустављена је закључно са одслужењем војног рока последње партије војника упућене у 2010. години, а односила се и на регруте који су, због приговора савести, служење војног рока заменили цивилном службом. Ова одлука ступила је на снагу 1. јануара 2011. године, и од тада се служење војног рока заснива на принципу добровољности.¹ Десет година касније смо, превасходно судећи по изјавама државних званичника и волуминозном медијском простору који ова тема заузима, никад ближе повратку на обавезно служење војног рока. Уважавајући чињеницу да би „одмрзавање” војне обавезе имало значајне реперкусије не само по систем одбране већ и на шири контекст живота заједнице и појединаца, у овом раду се истиче значај изнијансираног приступа проблему. Искуства земаља које су вратиле војну обавезу су драгоцене, те се на почетку рада пажња усмерава у том правцу. Такође се анализирају искуства земаља са непрекидним трајањем војне обавезе и то на примерима оних које ову обавезу спроводе у пуном капацитету и оних које имају формално обавезно служење војног рока, али чије се оружане снаге скоро стопроцентно попуњавају добровољцима. Контекст могућег повратка обавезног служења војног рока у Србији сагледан је из угла неколико супремирајућих аспеката важних за одлучивање попут актуелне безбедносне ситуације и неколико комплементарних аспеката попут економског, функционалног и правног. Важно је истаћи да се у раду аутори вредносно не одређују према овом питању, већ се кључна интенција рада усмерава према разумевању низа фактора који се морају узети у обзир приликом одлучивања по овом питању.

Кључне речи: војна обавеза, регрутски састав, безбедност, одбрана, искуства, аспекти, одлучивање.

* milovan.subotic@mod.gov.rs

¹ Одлука о обустави обавезе служења војног рока („Сл. гласник РС”, бр. 95/2010)

Примери земаља које су вратиле обавезу служења војног рока

Уколико се у неком догледном времену одлучи за повратак редовног служења војног рока, Србија би се нашла у друштву неколико европских земаља² које су се, због различитих разлога, вратиле војној обавези.³

Шведска, као централна скандинавска земља, са двестогодишњом традицијом мира на својој територији, вратила је обавезу служења војног рока 2017. године, како за мушкарце, тако и по први пут у својој историји и за жене, након седмогодишњег периода обележеног искључиво професионалним војним саставом. Подсећања ради, шведска влада је 2009. године одлучила да „укине војну обавезу током периода мира, али са тесном парламентарном већином” (Marinmuseum 2020). Одлука је ступила на снагу 1. јула 2010. године. Враћање ове обавезе је уследило након образложења војних органа управе да се безбедносни амбијент Европе и шведског суседства променио, те да концепт којем је хронично недостајало људство за обављање различитих војничких дужности не може да одговори актуелним безбедносним изазовима. „Ветар у леђа” овој одлуци био је и политички амбијент (влада коју су чинили леви политички фактори - наклоњени овој опцији).

Безбедносна ситуација која је иницирала овакав епилог превасходно се темељи на ескалацији проблема на релацији Москва – Кијев, те одјеку овог сукоба према земљама севера Европе. У Стратегији националне безбедности Шведске наводи се да је директни оружани напад на Шведску мало вероватан, али да се могу догодити кризе, попут агресије Русије на Украјину, што указује на то да војне претње никада не могу бити у потпуности искључене (National Security Strategy 2017, 17). У конкретном смислу одлука је операционализована половином 2017. године, када је отпочела подела упитника (најпре за потенцијалне регруте 1999-ог годишта), чиме је селектовало 13.000 кандидата. Даљом селекцијом одабрано је око 5.000 потребних регрута који су одлазили на обуку трајања од девет до једанаест месеци (Nikoletić 2021). Истовремено, за попуњавање одређених војних специјалности општијег наратива остао је систем попуне искључиво на основу добровољности. У сврху подршке овом моделу „шведски буџет намењен одбрани повећан је за 17 милијарди круна (више од 1, 7 милијарди евра) за период од 2016. до 2020. године” (Veljković 2017).

Иако са Алијансом има интензивну сарадњу, Шведска није чланица НАТО савеза. Истина, околности након анексије Крима од стране Русије, и ширење небезбедности ка северу континента поново су актуелизовале дебате у шведском друштву око апликације за чланство у овом војном савезу. На линији ових наратива је и чињеница да је Шведска у међувремену пребацила део снага на Готланд, друго највеће острво на Балтику, за које се претпостављено да би га Русија могла искористити за војне сврхе у случају погоршања безбедносне ситуације. Ипак, према изјавама шведских званичника све ове околности

² Европске земље које су последњих година вратиле обавезу служења војног рока су Шведска, Грузија и Литванија.

³ Пише: Demostat/Ivana Nikoletić 17. februara 2021. 13.59 Izmenjeno: 18.45

не значе да ће ова земља у ближој будућности постати део НАТО породице, али да је у интересу земље задржавање уске сарадње са овом војном организацијом на пословима од заједничког интереса (Veljković 2017).

У складу са повећаним буџетом је и планирано повећање попуне шведске војске регрутским саставом и то за неких тридесетак процената до 2025 године. Признаје се право на приговор савести, али с обзиром да „војска бира мотивисане људе, мање од једног процента регрута је одбило војни рок и уложило приговор савести” (Јанићијевић 2021).

Једна од земаља које су се вратиле моделу обавезног служења војног рока је и *Грузија*. Војна обавеза у Грузији, где су сви војно способни мушкарци у обавези да одслуже једногодишњи војни рок, дуго се сматрала реликтом совјетских времена. Након распада СССР-а почетком деведесетих година прошлог века и стицања независности, држава се дуго односила недовољно дефинисано према овом проблему, али са приоритетном оријентацијом да се постепено изгради професионални модел војног устројства.

Грузијска војска се нашла у новом изазову након што је регија Абхазија, са дужом историјом етносепаратистичких тенденција, а након пропалих преговора о некој врсти конфедералног споразума, прогласила независност почетком деведесетих година, усред сукоба између Абхаза и снага грузијске владе. Након петодневног грузијско-руског рата, у августу 2008. године, дошло је до признања независности Абхазије, као и још једног региона – Јужне Осетије од стране званичне Москве. Грузија и највећи део међународне заједнице, превасходно западних земаља, сматрају оба региона као територије које су окупирали Руси (Radio Slobodna Evropa 2019). Стога су као најзначајније претње, изазови и ризици безбедности Грузије дефинисани окупација Грузије од стране Русије и терористички акти које је Русија спроводила са окупираних територија, као и ризик од поновне војне агресије од стране Русије (National Security Concept of Georgia 2012, 7).

Проблеми у којима се нашло грузијско друштво су се неминовно одразили и на њихове оружане снаге. Са једне стране се налазила жеља за професионализацијом војске, а са друге много потешкоћа са буџетом за војне намене и попуњеношћу војске професионалним кадром. Само осам месеци након што је грузијска влада у јуну 2016. године донела одлуку о укидању обавезе служења војног рока, министарство одбране у Грузији поново је увело обавезни војни рок. Нови систем одслужења пројектован је на 12 месеци и „обухвата војну обуку три месеца, а затим службу у професионалној војсци у сврху подршке наредних девет месеци” (BBC News на српском 2018).

Грузијска војска има око 26.000 припадника оптерећених бројним статусним питањима и ниским зарадама, тако да око 6.000 регрута сваке године за државу значи војну али и јефтину радну снагу (Radio Slobodna Evropa 2019). У прилог овоме иде и податак да „месечна накнада коју примају регрути грузијске војске износи 50 лари, или око 18,8 USD” (Menabde 2017). Оно што се уочава као значајан проблем након поновног увођења обавезног служења војног рока јесте тренд најразличитијих начина за избегавање ове обавезе. Као

најчешћи се помиње „напрасна религиозност” која се сматра важећим основом за ослобађање од ове обавезе. Према подацима различитих верских организација „до сада је око 20.000 младих добило документе који их класификују као свештенике, што им омогућава да одложе војну службу у овој малој земљи у руском суседству на источној обали Црног мора” (Radio Slobodna Evropa 2019).

Као пример једне од земаља које су вратиле обавезу служења војног рока узима се и *Литванија*. Након усвојеног владиног предлога из 2008. године да се у потпуности пређе на професионални модел оружаних снага, током 2014. и нарочито 2015. године у земљи је почела снажна кампања за повратак обавезног служења војног рока. Све компликованије безбедносне околности у литванском окружењу ишле су у прилог томе. Почетком 2015. године, „Државни савет за одбрану, узимајући у обзир геополитичку ситуацију и претње државној безбедности, донео је одлуку да одбрамбене способности земље треба да буду додатно ојачане” (Tanjug 2015). Претње су препознате на тај начин да би „након Украјине Русија могла да изазове нестабилност у региону Балтика, преко мањина које говоре руски језик, енергетске политике или сајбер ратова, искушавајући способност НАТО да брани своје најмање чланице” (Tanjug 2015). У прилог овим тврдњама ишла је „масовна војна вежба коју је Русија извела у децембру 2014. године, када је покренуто близу 10.000 војника и више од 55 бродова” (Tanjug 2015). Стога су конвенционалне војне претње, као и капацитети и спремност Русије да употреби оружане снаге у остваривању својих циљева, као и размештање војних снага и демонстрација моћи у близини граница Литваније и других НАТО држава, препознати као најзначајније претње националној безбедности Литваније (National Security Strategy of the Republic of Lithuania 2017, 4). Тако је Литванија, након осмогодишњег мораторијума, поново увела обавезни војни рок 2016. године.

Истина, на примеру Литваније, као и већ помињане Шведске, у питању је нека врста комбинованог модела војне обавезе у којем војни обвезници служе само као допуна професионалној војсци. Литвански војни обвезници не морају нужно служити војни рок, с обзиром на то да се одређује потребна квота регрута за одређену годину, која се првенствено попуњава добровољцима. Тек уколико овај прилив не задовољава потребе, војне власти посежу се за допуном из тзв. обавезног састава. У питању је дакле војна обавеза ограниченог карактера у којој углавном мали проценат оних који подлежу војној обавези заиста и мора да буде део регрутске популе. Према подацима које је изнео Београдски центар за безбедносну политику, у земљи која има врло близак начин уређења ове области – Данској, „почетком 2018. године је око 98% регрутског састава било попуњено добровољцима” (Ignjatijević 2018).

Посматрано кроз бројеве нови литвански модел служења војног рока, који супремира базу регрута из корпуса добровољности изгледа овако. На годишњем нивоу око 4.000 регрута одслужи војни рок у просечном трајању од 9 месеци. Доња старосна граница за регрутски састав је почетком 2020 године померена са 19 на 18 година. Смањењем старосне границе код војних обвезника се, према наводима власти, „обезбеђује минимални могући поремећај њихо-

вог цивилног живота” (Abromaiti 2020). И поред великог интересовања, које се једним делом правда и медијском кампањом угрожености (нешто слично као и на примеру Естоније) од Русије, литвански модел је додатно оснажен низом привилегија које су намењене добровољној регрутској популацији. Новчана накнада, коју војник на одслужењу војног рока остварује, износи око 3.000 евра, што представља две просечне нето зараде у овој бившој совјетској републици (Јанићијевић 2021). Такође, постоји још једна погодност која се тиче запошљавања ових младих људи након одслужења, у виду стимулације послодавцима који запошљавају овај кадар. Држава стимулише послодавце на тај начин што их ослобађа пореских обавеза и осталих доприноса у трајању од шест месеци уколико запосле радника који је одслужио војни рок. Стога не чуди да се регрутни састав у највећем делу попуњава онима који се добровољно пријављују за служење војног рока. За оне који се позову на „приговор савести” предвиђено време у различитим облицима цивилне службе пројектовано је на 13,5 месеци, након чега не постоји обавеза служења у резервном саставу (Јанићијевић 2021).

На примерима наведених земаља које су поново увеле обавезу служења војног рока очитују се различити разлози који су довели до оваквих одлука, али и различити резултати спроводивости ових модела у различитим земљама. Док се на примерима Шведске и Литваније ради о концепту који се у пуном капацитету и не би могао сматрати обавезним служењем војног рока, већ комбинованим моделом који се и даље у највећој мери попуњава из добровољног регрутног састава, пример Грузије је посве другачији. Ригидни модел бившег совјетског типа је у околностима слабе привреде и економије довео до развијања најразличитијих механизма за избегавање ове обавезе, па и одласком извесног броја младих људи ван земље.

Стога се за прва два модела може рећи да су функционални и успешни, док Грузија представља пример нефункционалног и тешко одрживог модела. Наравно да све има везе са економијама ових земаља које су кадре да системом различитих мера и подстицаја интервенишу према популацији која је својеврсни „резервоар” за регрутовање добровољаца, те да на том пољу треба тражити и кључне одговоре за успех ових концепата. (Веома важно искуство које треба пажљиво узети у обзир приликом доношења одлуке о евентуалном враћању обавезе служења Војног рока у Србији).

Примери земаља са формалним обавезним војним роком, које своје потребе попуњавају са више од 95% добровољности

Као модел који се често наводи као узор актуелном концепту одслужења војног рока у Србији је онај из западне Скандинавије – *Норвешке*. Савремени норвешки концепт се односи на непостојање обавезног војног рока у традиционалном смислу. Аналогно каснијем примеру Србије, структуру људских ресурса у норвешкој војсци чине припадници професионалног састава: официри, подофицири и војници професионалци, као и војници на добровољном одслу-

жењу војног рока. Временско трајање одслужења војног рока у Норвешкој је флексибилно и варира од 6 до 18 месеци, зависно од војне специјалности, рода и рејтинга јединице. Од 2013. године одлуком Парламента, војна обавеза се односи и на жене, а ревидирањем акта о обавезном служењу војног рока 2015. године, Норвешка постаје прва НАТО земља која уводи универзални војни рок (Botillen 2017).

И као на примеру већ помињане Литваније, норвешке власти су обезбедиле низ различитих привилегија и повластица намењених младој популацији на прагу пунолетства, који делују стимулишуће на будуће регруте иако се систем селекције и касније обуке кандидата сматра једним од најзахтевнијих у Европи. Оно што је карактеристично за норвешки модел јесте и то да највећи број полазника на академским војним студијама потиче управо од оних који су добровољно одслужили војни рок. Такође, првенство у запошљавању младих људи у органима државне администрације резервисано је управо за ову категорију. Оружане снаге Краљевине Норвешке из наведених разлога „бележе континуирани тренд раста броја пријављених за регрутски састав и војну службу уопште” (Global Security 2018a).

Норвежани који добровољно одслуже војни рок, а не наставе каријеру као професионални војници или полазници високог војног школовања, остају део резервног састава норвешке војске до навршене 44 године, и у складу са планираном динамиком обуке резервног састава се периодично позивају на војне вежбе и различите видове дообуке. Оваквом концептуализацијом „од укупног броја младих људи у Норвешкој, сваке године око 15 одсто одслужи војску. Осталих 85 одсто нема никакве формалне обавезе према држави и одбрани” (Јанићијевић 2021).

Оне који се одлуче за служење војног рока под оружјем очекују бројне погодности од државе. Понајпре је важно истаћи чињеницу да већина кадета војне академија долази са служења добровољног војног рока. Такође, војници добровољци имају првенство у запошљавању у државној администрацији. За запослене резервисте који се одазивају на позиве за војне вежбе, као и њихове послодавце, такође су обезбеђене бројне привилегије и олакшице.

Пример *Краљевине Данске* у много чему прати већину карактеристика норвешког модела. У формално-правном смислу Данска се на мапи европских оружаних снага препознаје као земља са обавезним служењем војног рока. Међутим, уколико погледамо категорије које чине данашњу данску војску, учачамо да је скоро немогуће пронаћи податак о лицима које војни рок служе на основу обавезе која искључује добровољност. Структуру кадрова у данској војсци чине професионални официри, подофицири и војници, те војници који војни рок служе по принципу добровољности, који касније настављају каријеру у војсци или бивају повремено ангажовани путем вежби и провера резервног састава.

Трајање војне обавезе је ограничено на четири месеца, са изузетком посебне војне обуке за резервне официре и подофицире, као и регруте који војни рок служе у Краљевској гарди, који војно ангажовани остају од девет месеци до годину дана.

Етичност у односу према овом питању, спојена са савременим технологијама, огледа се и у интерактивности потенцијалних регрута са данским војним властима. Данска војска је отворила интернет портал помоћу којег млади људи заинтересовани за служење војног рока могу да прате попуњеност одређених јединица са регрутским саставом. На тај начин, у комуникацији са војним властима регрути „укрштају” своје жеље са селектованим регрутским карактеристикама и потребама одређених јединица данске војске. На овај начин у току календарске године око 4.000 њих приступи одслужењу војног рока, што у укупној популацији потенцијалних регрута говори да „свега 20 одсто данских мушкараца заиста одслужи војни рок” (Nedeljnik 2018). Такође је важно истаћи да се помоћу наведеног трансмисионог модела јединице данске војске попуњавају са чак 99 одсто добровољаца.

Данска такође има активну категорију „приговора савести” која подразумева радно ангажовање у „разним друштвеним и културним институцијама, мировним покретима, организацијама повезаним са Уједињеним нацијама, еколошким организацијама и слично” (Global Security 2018b). Ова алтернативна служба организује се у трајању идентичном оном приликом одслужења војног рока под оружјем – 4 месеца.

На данском примеру је карактеристично да се оваква „лагодност попуње” војних састава одржава и у периоду када је безбедносна ситуација која тангира ову земљу умногоме усложена појачаним војним активностима Русије ка истоку и северу Европе. Нове околности су довеле до повећања обима средстава намењених снажењу одбрамбених капацитета земље у новим околностима. „То укључује оснивање нове бригаде од 4.000 војника, која би деловала у балтичкој и нордијској регији, опремљена противваздушним ракетама, тенковима, артиљеријом и противподморничким средствима” (Aljazeera 2020).

Неки од другачијих примера – земље обавезног служења рока у „пуном капацитету”

Пример *Швајцарске*, као земље која има изузетан однос према војсци и војној обавези је интересантан нарочито ако се има у виду да ова земља, слично већ помињаној Шведској, иза себе има период дужи од два века без сукоба и ратова на свом тлу. Швајцарска се иначе често истиче као пример војно неутралне земље са обавезним служењем војног рока, што се у Србији користи као један од аргумената оних који се залажу за повратак обавезе служења војног рока у пуном капацитету.

Покушај замене редовног служења војног рока са потпуно професионалним саставом је у овој алпској земљи доживео фијаско 2013. године. Тада се „против предлога који је формулисала иницијатива „Група за Швајцарску без војске”, изјаснило 73,2 одсто бирача” (РТС 2013). Иначе, наведеним предлогом се тражило да се обавезно служење рока замени добровољним или да се војска димензионише на тај начин да буде бројчано мања али потпуно професионална. Снажни пацифистички притисци, који су претходили овом изјашњавању,

истицали су да је „превише трошкова за мирољубиву земљу са 7,7 милиона становника, која поштује принцип неутралности, одржавати војску од 150.000 људи” (РТС 2013). Оно што се најчешће истицало као противстав овим залагањима је традиционална вертикала коју становници ове земље имају са својом војском. На тој линији је и изјава швајцарског министра одбране Улриха Маурера (Ulrich Maurer) који је уочи референдума истакао да би „укидање војне службе прекинуло природну везу која уједињује народ и војску” (РТС 2013).

Швајцарска војска је заснована на концепту масовне обуке за шта је неопходна попуна из обавезног регрутног састава. Професионални део војске се заснива на старешинском кадру и посебно обученим саставима који се ангажују за мировне мисије. Трајање обавезног војног рока за регруте, који пролазе детаљне медицинске прегледе и бивају проглашени способним за службу, износи око 300 дана и обједињује основну обуку која траје до пет месеци и касније обавезе у резервним саставима. Као резервисти, војници који су прошли основну обуку, касније бивају ангажовани на вежбама (обично двонедељног трајања). За време ангажовања у јединицама резервног састава обезбеђено је рефундирање зарада за запослене обвезнике и то тако да држава обезбеђује више од две трећине средстава за зараде које уплаћује на рачун послодаваца.

„Приговор савести” је институција која функционише и на швајцарском примеру. У последњих неколико година се од војно способних младих људи око 20.000 њих годишње опредељује за служење војног рока у пуном формату, док се због позивања на „приговор савести” за цивилну службу опредељује око једне четвртине младих Швајцараца.

„Остали млади грађани, односно већина која не служи војску, плаћају порез од 3 одсто годишње зараде и то до 37 године живота. Порез плаћају и они који хоће да избегну служње војске, али и једна трећина младих људи која не прође физичке и психичке провере регрутне комисије” (Јанићијевић 2021). Уколико порески обвезник ослобођен војне службе има нижа примања од државног просека, накнада према држави износи 400 CHF у фиксном износу (Performing compulsory service in Switzerland 2019).

Једна од војно неутралних земаља која има обавезно служење војног рока у пуном капацитету је и *Аустрија*. „Према подацима из 2018. године, од око 46.000 младих Аустријанаца, регрутна комисија је 31.000 њих прогласила способним за војску. За војни рок опредељује се 56, а за цивилну службу 44 одсто младих” (Јанићијевић 2021). Овај тренд пораста броја војних обвезника који своју обавезу извршавају у различитим цивилним установама и организацијама довео је до тога да „уместо 25.000 регрута, као што је то био случај пре само десет година, Аустријска савезна војска данас може да рачуна на само 18.000 нових војника годишње” (Dijaspora TV 2017).

Чињеница да се последњих година све већи број младих опредељује за цивилно служење војног рока, као и депопулација изазвана падом новорођених аустријанаца која траје већ две деценије, приморали су власти да одреде значајна средства како би стимулисали што већи број војно способних младих људи да се одлучују за служење војног рока под оружјем.

„Генералштаб аустријске војске захтева повећање буџета за војску с актуелних 2,2 милијарде евра на најмање 3,3 милијарде евра до краја 2022. године, а затим на најмање један посто бруто домаћег производа, односно више од четири милијарде евра, како би се покрило оно најпотребније” (Aljazeera 2019). Осим улагања у оружје и војну опрему, оно што се у врху војних власти сматра најпотребнијим јесте управо инвестирање у пријемчивост служења војног рока са оружјем.

Војни рок у аустријској војсци траје шест месеци (постоје иницијативе да се упоредо са побољшањем материјалног стања регрута, обавезни војни рок продужи на 8 месеци) и конципиран је тако да регрутни састав након обавезне и обуке по специјалностима, одређено време проведе у аустријским војним јединицама где им се додељују нове дужности попут оних стражарских, послова на одржавању технике и слично. Последњих година, нарочито у времену ескалације мигрантске кризе, део регрутног састава је након завршетка обуке био ангажован и на обезбеђењу државних граница. Аустрија препознаје и институцију „служења војног рока искључиво у једној јединици, с тим да опредељење за оваквим начином одслужења повлачи обавезно трајање од 8 месеци” (Eurofund 2019).

Они који су одслужили војни рок под оружјем постају припадници резервог састава аустријске војске. За разлику од Швајцарске која резервни састав обучава чешће, али у краћем трајању, аустријски концепт се заснива на ређим војним вежбама које су дужег трајања. „Из базе резервних припадника аустријске војске, која износи нешто више од 140.000, током једне године се позива нешто мање од 10 процената и они пролазе обуку у трајању од месец дана” (Јанићијевић 2021).

* * *

Осим наведених примера који се односе на земље које обавезни војни рок темеље на довољном броју оних који се добровољно јављају на одслужење и оне које обавезно служење војног рока спроводе у пуном капацитету и без нарочитих осцилација, вредан пажње је и нешто другачији пример - пример *Грчке*. Према скорашњим најавама званичника грчког министарства одбране обавезни војни рок ће од маја месеца бити продужен са девет на дванаест месеци. Ова одлука се темељи на безбедносној претњи од ескалације тензија са Турском, изазваних истраживањем нафтних налазишта у поморским зонама источног Средоземља око којих се Турска спори са Грчком и Кипром⁴. Да би се регрути стимулисали да војни рок проведу распоређени у граничним подручјима са Турском⁵, разматра се могућност да се ова одлука не односи на те саставе, већ би у наведеним зонама војни рок остао девет месеци. Најновија криза је приморала грчке званичнике да „значајно повећају буџетска издвајања за одбрану земље за 60 процената, тј. до износа од 5,5 милијарди евра” (Beta 2021).

⁴ Криза дугог трајања између Атине и Анкаре интензивирана је у августу 2020. године, чином распоређивања бродова за сеизмичка истраживања уз пратњу поморске војне флоте од стране Турске у спорну зону источног Средоземља.

⁵ Ово би се примарно односило на регион реке Марице (гр. *Еврос*) и нека острва у Егејском мору.

Сасвим супротан је пример од наведених је онај из Молдавије, која већ неколико последњих година ради на томе да обавезу служења војног рока замени искључиво професионалним саставом. Молдавија је суочена са проблемом односа „премалог давања за војне потребе (свега 0,3 одсто БДП-а се издваја за одбрану у ионако сиромашној земљи) и гломазног војног апарата са обавезним регрутским саставом, где већина новца одлази на плате и логистику” (Necsutu 2018). Постепени прелазак на професионалну војску требало би да свој коначан епилог доживи крајем 2021. године.

Србија пред одлуком - аспекти од значаја за одлучивање

Примарни аспект који утиче на значајне промене у моделовању савремене војске свакако је онај безбедносни и стога, из угла теоретичара безбедности и савремених међународних односа завређује највећу пажњу. Овом аспект се у озбиљној анализи придружују и они који су међусобно значајно интерактивни (финансијски, функционални, правни и сл.), па ће на тај начин и бити разматрани – као корпус различитих али наглашено капиларних аспеката које је важно узети у обзир при одлучивању.

Безбедносни аспект

У методолошки заснованој анализи евентуалне промене модела попуне регрутским саставом, на првом месту се налази анализа оних изазова, ризика и претњи по безбедност и одбрану земље, тј. питање у којој се мери променила безбедносна ситуација од значаја за Р. Србију која би изискивала волуминозности војни апарат спреман да одговори новонасталим околностима. Управо на примерима анализираних земаља које су се определиле за повратак обавезном служењу војног рока може се извести закључак да су се све оне на такав корак примарно одлучивале након процене да се суочавају са наглашенијим претњама на њиховим спољним границама.

Чињеница је да се широм Европе у другој деценији овог века значајно променила перцепција безбедносних претњи и да је условљена све значајнијом улогом националних држава на уштрб прокламованог, а никад довољно заживелог, концепта заједничке европске безбедности. Много је фактора који су довели до оваквог епилога, од економске кризе и њених рецидива, ескалације небезбедности на релацији Москва – Кијев, па и најновијих геополитичких превирања изазваних пандемијом COVID-19. Нове околности су захтевале и нове одговоре, па су све чешће расправе о повратку обавезног служења војног рока добиле потврдан епилог на већ елаборираним примерима Шведске, Литваније или Грузије. Заједничко у свим овим примерима јесте препознавање могућег угрожавања ових земаља од стране Русије. На сличним наративима безбедносних процена у својим регионима неке од земаља су задржале овај концепт, попут Турске или Кипра, док су се неке земље определиле за продужења војног рока (пример Грчке). Поменућемо и неке земље које не припадају европском континенту (УАЕ и Катар) које су због погоршања безбедносне ситуације у свом окружењу по први пут активирале ову обавезу.

Оно што је заједничко у овим, по много чему дивергентним примерима, јесте покретање јавне дебате и јасно препознавање нових безбедносних околности које су подразумевале различите модификације организовања људских капацитета у одбрамбеним снагама ових земаља.

Шта о безбедносним претњама стоји у најновијим стратегијским документима Р. Србије у односу на оне поткрај прве деценије овог века, и како се у овим доктринарним документима види окружење које би због нестабилности и изостанка кооперације могло бити дестабилизовано и захтевати јачање одбрамбених капацитета путем враћања обавезе служења војног рока? Најпре треба видети како се безбедносна ситуација оцењује са протоком времена од десет година и на који се начин планира отклањање потенцијалних безбедносних проблема.

Стратегијом националне безбедности из 2009. године, када је реч о непосредним претњама по безбедност Србије, каже се да је „вероватноћа оружане агресије мала” (Стратегија националне безбедности 2009). Уколико на пројекције безбедносног окружења гледамо кроз призму могућег повратка на редовно служење војног рока, ова врста претње (која је свакако од највећег значаја за ремоделовање система одбране) требала би да примарно усмерава ове промене. Да ли све гласнија размишљања о реактивацији обавезе служења војног рока имају одговарајућу процену безбедносног ризика, тј. да ли су аутори нове стратегије из 2019. године, указали на повећање интензитета ове врсте претње? Све су прилике да не, јер је елаборација која се односи на ризик од спољне угрожености „скоро идентична и у једном и у другом документу” (Stojanović 2021).

Најновија Стратегија националне безбедности, део који се односи на стратегијско окружење, каже: „Због сложене безбедносне ситуације у региону, државе југоисточне Европе све више су упућене на заједничке напоре за сузбијање негативних процеса и појава који угрожавају њихову безбедност. Такође, изградњом заједничких механизма за превенцију ризика и претњи и за управљање кризним ситуацијама стварају се услови за приближавање и приступање свих држава тог региона Европској унији, као и за реализацију развојних потенцијала. У савременим условима ниједна држава није у стању да самостално решава све сложеније проблеме очувања и јачања националне безбедности, која је све значајније повезана са стањем безбедности у ближем и даљем окружењу” (Стратегија националне безбедности 2019).

Дакле, безбедносна ситуација у региону је и даље „сложена”, али се недвосмислено изражава опредељење за кооперативан приступ безбедносним изазовима свих земаља региона као једини ваљан одговор. Такође, све регионалне актере повезује и јасно стремљење ка евроинтеграцијама, што додатно говори о потенцијалу заједничког и мирног решавања свих регионалних непоразума.

Нова СНБ нерешен статус јужне српске покрајине и даље види као кључни безбедносни изазов за Р. Србију, али се овом приликом по први пут види јасно опредељење да се до решења, прихватљивог за обе стране, дође

путем преговора који би водили постизању правно обавезујућег споразума. Делегирање „европских интеграција и чланства Србије у ЕУ” у корпус националних интереса, проучаваоца ове стратегије додатно утемељује у уверењу да ће се уз посредовање ЕУ пронаћи мирно и одрживо решење које би безбедно релаксирало и Р. Србију и регион. Све указује да је Србија на путу постизања таквог решења које би довело до помирења „два наизглед антагонизујућа национална интереса” (Суботић 2021, 69) попут чланства у ЕУ и очувања суверености, независности и територијалне целовитости земље.

Последично, након анализе стратегијског окружења, најновија стратегијска документа (Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране) не садрже било какве наговештаје о потреби реактивације обавезног служења војног рока. Тако најновија Стратегија одбране истиче да је „Република Србија опредељена да, као војно неутрална држава, настави да јача одбрамбене капацитете и развија сопствену одбрамбену индустрију, ефикасан и економски одржив систем одбране, *професионалну* (курзив аутора) и ефикасну војску, способности у складу са мисијама и задацима, транспарентност послова одбране и одговарајуће цивилно-војне односе, као и да настави да обезбеђује и јача демократску контролу у области одбране” (Стратегија одбране 2019).

Од значаја за разумевање безбедносног окружења, у функцији одлучивања о реактивацији обавезе служења војног рока у Србији, свакако је и чињеница да од земаља из најближег окружења обавезни војни рок нема ниједна. „Професионалну војску прва је добила Словенија, 2003. године, а три године касније редовно служење укидају и Македонија и Црна Гора. У Босни и Херцеговини, то је учињено 2007. године, док је Хрватска добровољну службу увела 2008” (Nikoletić 2021).

Финансијски аспект

У којој мери је стање економије земље и њених финансија важно, нарочито код земаља које су се вратиле обавезном служењу војног рока, најбоље се види из дивергентних примера са почетка овог рада. Док земље снажних финансијских улагања и различитих подстицаја за будуће регруте без проблема обављају попуно регрутског састава са скоро стопроцентним уделом добровољаца, дотле сиромашна Грузија не може да обезбеди регрутске квоте чак и са ригидним моделом регрутације својственим некадашњем СССР-у.

Када су током 2016. почеле прве медијске објаве на тему враћања обавезе служења војног рока у Србији, тадашњи министар одбране Зоран Ђорђевић је изашао са пројекцијом да би у првој години буџету намењеном одбрани „требало додати 70 милијарди динара (око 600 милиона евра, прим. аут.), што је довољно велика цифра да размислимо да ли то можемо у овом тренутку” (Milenković 2016). Две године касније државни званичници финансијске издатке за ову намену виде као знатно скромније. Према изјави председника Вучића из 2018. године, „враћање обавезног војног рока коштало би од 90 до 130 милиона евра, у зависности од тога да ли би тај војни рок трајао три или шест месеци” (N1 2018). Крај прошле и почетак 2021. године, обележен до

сада највећим медијским праћењем ове теме, доноси изјаву садашњег министра Стефановића да би „враћање редовног служења војног рока коштало око осам милијарди динара годишње (око 67 милиона евра, прим. аут.), што обухвата све – од униформе до смештаја” (BIZLife 2021), с тим да би „трошкови били нешто већи ако би се определили да регрути добију плату која би била значајнија од симболичне” (BIZLife 2021). Наведена саопштења која садрже велике разлике у финансијској антиципацији нових давања за ову намену утемељују нас у размишљању о неопходности детаљне финансијске анализе овог проблема. Не треба посебно објашњавати да је финансијски аспект у директној вези са обезбеђивањем адекватне логистике да би се овај пројекат спровео на ваљан начин.

Функционални аспект

Огледа се понајпре кроз квантитативно-војни приступ проблему. Уколико за полазиште узмемо све израженији проблем популе (нарочито код професионалних војника, али и регрутске базе из редова добровољаца) верује се да би проблем, бар у наведеном квантитативном смислу, био решен. О томе колико би, и да ли би, квалитативни показатељи успешности обавезних регрутских састава били адекватни оним квантитативним, такође захтева озбиљну анализу.

Ништа мање важан приликом доношења одлуке је и *правни аспект* овог проблема и евентуални проблеми који би настали у спровођењу овог концепта. Наиме, члан 45 Устава Србије који се односи на институцију приговора савести „гарантује појединцу да није дужан да, противно својој вери или убеђењима, испуњава војну или било коју другу обавезу која укључује употребу оружја (ст. 1).” Такође, „позивом на приговор савести појединац може одбити да испуњава војну или неку другу обавезу која укључује употребу оружја. Приговор савести припада апсолутно заштићеним правима и не подлеже одступању за време рата или ванредног стања.” (чл. 202 ст. 4)

Наведена правна легислатива се мора узети у обзир нарочито уколико се користимо искуствима неких земаља које су тек озбиљним финансијским интервенцијама и другим олакшицама за оне који војни рок служе под оружјем, успеле да зауставе тренд све већег броја младих људи који се одлучују за цивилно служење војног рока.

На крају је важно изнети и неколико показатеља који недвосмислено говоре у прилог враћању обавезног служења војног рока у Србији. *Први* је свакако српска војна традиција као један од најбитнијих идентитетских особености нашег народа. Стога и не чуди да се у свим релевантним истраживањима јавног мњења војска (уз неприкосновену СПЦ) узима као институција у коју грађани имају највеће поверење. Истина, ово се у неким ситуацијама може узети и као контрааргумент зашто би се нешто фундаментално мењало у ситуацији кад војска данас ужива највеће поверење народа од 2000. године. *Други* показатељ се односи на допринос равномерном развоју земље и „оживљавање” неких подручја које бележе изузетно неповољне популационе трендове. Пов-

ратак војске у пуном формату у поменуте делове земље са замрлом привредном активношћу представљало би значајан подстицај у сфери трговине, угоститељства, услуга, па и грађевинског сектора (значајнија станоградња). *Трећи* показатељ је практичне природе и упућује да ће се на овај начин решити већ озбиљан проблем попуне нарочито у редовима професионалних војника (истина са већ поменутих дилемама квалитативног карактера). И *четврто*, свакако не и најмање важно, јесте чињеница да се кроз одслужење војног рока код младих људи развијају способности функционисања у отежаним условима, као значајан ресурс за њихову будућност (војска као „животна школа”). Снажење патриотских осећања младих се такође често налази у агенди оних који се залажу за повратак овог модела служења војног рока.

Имајући у виду компликован „алгоритам” различитих аспеката које је неопходно узети у обзир приликом одлучивања о овако важном питању, завршићемо парафразираним максимумом јужноафричког писца са почетка текста - приликом доношења одлуке понајпре морамо имати у виду могућности њеног спровођења.

Литература

1. Abromaiti, Adomas. 2020. „Lithuania: To serve or not to serve in the army”, *Modern Diplomacy*, February 18, 2020.
2. Agencija Beta. 2021. „Grčka produžava trajanje vojnog roka sa devet na 12 meseci”, 22. januar 2021.
3. Aljazeera. 2019. „Brieger: Austrijska vojska u krizi”, 13. mart 2019. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2019/3/13/brieger-austrijska-vojska-u-krizi>
4. Aljazeera. 2020. „Danska povećava vojni budžet zbog Rusije”, 30. jun 2020. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2017/10/11/danska-povecava-vojni-budzet-zbog-rusije>
5. BBC News na srpskom. 2018. „Gde je sve služenje vojnog roka obavezno”, 29. jun 2018. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-44654596>
6. BIZLife -Tanjug. 2021. „Milijarde – Ministar otkrio koliko bi koštao obavezni vojni rok”, 7. februar 2021.
7. Botillen, Odd Inge. 2017. Universal Conscription in Norway. https://www.defmin.fi/files/3825/BOTILLE_2017-06-12_Universal_Conscription_in_Norway.pdf
8. Dijaspора TV. 2017. „Austrijskoj vojsci nedostaju vojnici”, 2. novembar 2017. <https://dijaspора.tv/austrijska-savezna-vojska-trazi-vojnike/>
9. Eurofund. 2019. „Compulsory Military Service – Austria”, <https://www.eurofound.europa.eu/efemiredictionary/compulsory-military-service>
10. Global Security. 2018a. “Norway - National Service”, November 21, 2018. <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/no-personnel.htm>
11. Global Security. 2018b. “Denmark - Total Defence – Conscription”, May 27, 2018. <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/dk-conscription.htm>

12. Ignjatijević, Marija. 2018. „Vraćanje obaveznog vojnog roka – koliko košta i čemu služi”, *BCPB*, 30. avgust 2018.
13. Janičević, Goran. 2021. „Kako se služi vojska u Evropi”, *RTS*, 30. januar 2021.
14. Marinmuseum – Karlskrona. 2020. “History of the Swedish military service”, September 29, 2020. <https://www.marinmuseum.se/en/exhibitions/the-end-of-the-line/history-of-the-swedish-military-service>
15. Menabde, Giorgi. 2017. “Georgian Authorities Reinstate Military Conscription”, *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 14, Issue: 22, The Jamestown Foundation.
16. Milenković, M. R. 2016. „Đorđević: Vraćanje vojnog roka koštalo bi 70 milijardi dinara”, *Danas*, 2. novembar 2016.
17. National Security Strategy. 2017. Government Offices of Sweden. Prime Minister's Offices. <https://www.government.se/4aa5de/contentassets/0e04164d7eed462aa511ab03c890372e/national-security-strategy.pdf>
18. National Security Concept of Georgia. 2012. <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>
19. National Security Strategy of the Republic of Lithuania. 2017.
20. https://kam.lt/en/defence_policy_1053/important_documents/strategical_documents.html
21. N1. 2018. „Ko je bolje izračunao cenu vojnog roka – Vulin ili Đorđević?”, 23. avgust 2018. <https://rs.n1info.com/vesti/a414018-vulin-i-djordjevic-razlicito-otroskovima-obaveznog-vojnog-roka/>
22. Necsutu, Madalin. 2018. “Moldova to Scrap Compulsory Military Service by 2021”, *Chisinau*, September 21. 2018.
23. Nedeljnik. 2018. „Manje od petine Rusa stvarno ide u vojsku: Kakav je zaista vojni rok u evropskim zemljama”, 31.08.2018. <http://admin.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/manje-od-petine-rusa-stvarno-ide-u-vojsku-kakav-je-zaista-vojni-rok-u-evropskim-zemljama/>
24. Nikoletić, Ivana. 2021. „Obavezni vojni rok – modeli i iskustva zemalja u Evropi”, *Demostat*, 27. februar 2021.
25. Одлука о обустави обавезе служења војног рока. 2010. *Службени гласник Р. Србије 95/2010*.
26. Performing compulsory service in Switzerland. 2019. “Military Service Exemption Tax”, <https://www.ch.ch/en/military-service-exemption-tax/>
27. Radio Slobodna Evropa. 2019. „Umesto vojske gruzijski mladići biraju boga”, 8. maj 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/umjesto-vojske-gruzijski-mladici-biraju-boga/29926339.html>
28. РТС. 2013. „Швајцарска за војну обавезу”, 22. септембар 2013. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/1400104/svajcarska-za-vojni-obavezu.html>
29. Stojanović, Aleksandar. 2021. „Totalna odbrana i vojni rok: Zašto ga (ne) treba vraćati?”, *Jugpress*, 25. februar 2021.
30. Стратегија националне безбедности. 2009. *Војна штампарија*, Београд.
31. Стратегија националне безбедности. 2019. *Службени гласник Р. Србије 61/2019*.

32. Стратегија одбране. 2019. *Службени гласник Р. Србије* 60/2019.
33. Суботић, Милован. 2021. „(Не)достижност одређених националних интереса прокламованих Стратегијом националне безбедности Р. Србије”, *Политика националне безбедности* 1/2021, Београд, Институт за политичке студије 2021. 55-73.
34. Танјуг. 2015. „Litванија zbog Rusa vraća obavezni vojni rok”, 24. februar 2015.
35. Устав Републике Србије. 2006. *Службени гласник Р. Србије* 98/2006.
36. Veljković, Sandra. 2017. Švedska uvodi obavezni vojni rok od 11 mjeseci, *Večernji list*, 2 mart 2017.

MILOVAN SUBOTIĆ*

Strategic Research Institute
Belgrade

VANJA ROKVIĆ

Faculty of Security Studies
Belgrade

Original scientific work

Received: 21.04.2021

Approved: 17.05.2021

Page: 247–262

RETURNING OF COMPULSORY MILITARY SERVICE – DECISION ADDENDUM

*'Most people overestimate decision-making,
and underestimate their management.'*

John Maxwell

Summary: The obligation to serve in the Serbian Armed Forces was suspended ending with the last batch of soldiers sent in 2010, and it also referred to recruits who, due to conscientious objection, replaced military service with civilian service. This decision was carried out on 1 January 2011, and since then military service has been based on the principle of voluntariness.¹ Ten years later, judging by the statements of state officials and the extensive media space which this topic occupies, we are never closer to returning to compulsory military service. Recognising the fact that the 'thawing' of military service would have significant counteractions not only on the defense system but also on the broader context of community and individual life, this paper emphasises the importance of a nuanced approach to the problem. The experiences of the countries that have returned to military service are precious, so at the beginning of the paper, all the attention is aimed at that direction. The experiences of countries with a continuous duration of military service are also analysed, on the examples of those who carry out this service at full capacity and those who have formally compulsory military service, but whose armed forces are almost 100% replenished with volunteers. The context of the possible return of compulsory military service in Serbia is viewed from the point of several supremacist aspects important for decision-making, such as the current security situation and several complementary aspects, such as economic, functional and legal. It is important to point out that the authors do not value themselves in this paper, but the key intention of the paper is to understand a number of factors that must be taken into account when deciding on this issue.

* milovan.subotic@mod.gov.rs

¹ Decision on suspension of military service ("Official Gazzete of the Republic of Serbia", No. 95/2010)

Keywords: conscription, recruitment, security, defense, experiences, aspects, decision-making

Examples of countries which have returned compulsory military service

If they decide to return regular military service in the near future, Serbia would find itself among several European countries² that, for various reasons, have returned of compulsory military service.

Sweden, as a central Scandinavian country, with a two-hundred-year tradition of peace on its territory, returned the obligation of military service in 2017, both for men and for the first time in its history for women, after a seven-year period marked especially by professional military personnel. Bringing it to mind, in 2009 the Swedish government decided to ‘abolish military service during the period of peace, but with a minimal parliamentary majority’ (Marinmuseum 2020). They put the decision into effect on 1 July 2010. The return of this obligation appeared after the explanation of the military administration bodies that the security environment of Europe and the Swedish neighborhood has changed, so that the concept which chronically lacked manpower to perform various military duties cannot meet the current security challenges. The seal of approval to this decision was also the political environment (a government made up of left-wing political factors - in favour of this option).

The security situation that initiated such a conclusion is primarily based on the escalation of problems between Moscow and Kiev, and the consequence of this conflict towards the countries of northern Europe. The Swedish National Security Strategy states that a direct armed attack on Sweden is unlikely, but crises can occur, such as Russia’s aggression on Ukraine, which indicates that military threats can never be completely exempted (National Security Strategy 2017, 17). In a specific sense, the decision was operationalised in the middle of 2017, when the distribution of the questionnaire began (first for potential recruits born in 1999), which selected 13000 candidates. With further selection, about 5000 required recruits were selected and they went for training which lasted from nine to eleven months (Nikoletić 2021). At the same time, for the replenishment of certain military specialities of a more general narrative, there remained the replenishment system exclusively on the basis of voluntariness. In order to support this model, ‘the Swedish budget for defense has been increased by 17 billion kroner (more than 1.7 billion euros) for the period from 2016 to 2020.’ (Veljković 2017).

Although it has intensive cooperation with the Alliance, Sweden is not a member of NATO. Indeed, the circumstances after the annexation of Crimea by Russia, and the spread of insecurity to the north of the continent have again actu-

² European countries which have returned the obligation of military service recently are Sweden, Georgia and Lithuania.

alised the debates in Swedish society about the application for membership in this military alliance. Along the lines of these narratives is the fact that Sweden has meanwhile transferred part of its forces to Gotland, the second largest island in the Baltic, for which it is assumed that Russia could use for military purposes in case of a worsening security situation. Nevertheless, according to Swedish officials, all these circumstances do not mean that this country will become part of the NATO organisation in the near future, but that it is in the interest of the country to maintain close cooperation with this military organisation on matters of common interest (Veljković 2017).

In accordance with the increased budget, it is also planned to increase the replenishment of the Swedish army with conscripts by about thirty per cent by 2025. The right to conscientious objection is recognised, but since 'the army selects motivated people, less than one per cent of recruits refused military service and lodged a conscientious objection' (Janićijević 2021).

One of the countries which have returned the model of compulsory military service is Georgia. Military service in Georgia, where all military capable men are obliged to serve a one-year military term, has long been considered precious in Soviet times. After the dissolution of the USSR in the early 1990s and gaining independence, the country has long treated this problem insufficiently defined, but also with a priority orientation to gradually build a professional model of military organisation.

The Georgian army found itself in a new challenge after the region of Abkhazia, with a long history of ethno-separatist tendencies, and after unsuccessful negotiations on some kind of confederal agreement, declared independence in the early 1990s, in the middle of the feud between Abkhazia and Georgian government forces. After the five-day Georgian-Russian war, in August 2008, the law brought the recognition of the independence of Abkhazia, as well as one more region - South Ossetia by official Moscow. Georgia and the biggest part of the international community, primarily Western countries, consider both regions as Russian-occupied territories (Radio Free Europe 2019). Therefore, the most significant threats, challenges and risks to Georgia's security are defined by Russia's occupation of Georgia and terrorist acts carried out by Russia from the occupied territories, as well as the risk of repeated military aggression by Russia (National Security Concept of Georgia 2012, 7).

The problems in which the Georgian society found itself inevitably affected its armed forces. On the one hand, there was a desire to professionalise the army, and on the other hand, there were many difficulties with the budget for military purposes and the replenishment of the army with professional staff. Just eight months after the Georgian government made a decision to abolish conscription in June 2016, the Ministry of Defense in Georgia reintroduced compulsory military service. The new service system is designed for a period of twelve months and 'it includes military training for three months, and then service in the professional army for the purpose of supporting for the next nine months' (BBC News in Serbian 2018).

The Georgian army has about 26000 members with numerous status issues and low salaries, so that about 6000 recruits every year mean military but also cheap labour for the state (Radio Free Europe 2019). Additionally, there is a fact that ‘the monthly fee received by recruits of the Georgian army is 50 lari or about 18.8 dollars’ (Menabde 2017). What is noticed as a significant problem after the reintroduction of compulsory military service is the trend of various ways to avoid this obligation. ‘Sudden religiosity’ is mentioned as the most common, which is considered a valid basis for release from this obligation. According to the data of various religious organisations, ‘so far, about 20000 young people have received documents classifying them as priests, which allow them to postpone military service in this small country in Russia's neighborhood on the eastern Black Sea coast’ (Radio Free Europe 2019).

Lithuania is also taken as an example of one of the countries which returned the obligation to serve in the military. After the adoption of the government's proposal in 2008 to completely switch to the professional model of the armed forces, during 2014 and especially in 2015, a strong campaign for the return of compulsory military service began in the country. The increasingly complicated security circumstances in the Lithuanian environment were in favour of that. At the beginning of 2015, ‘The State Defense Council, taking into account the geopolitical situation and threats to state security, made a decision that the country's defense capabilities should be further strengthened’ (Tanjug 2015). The threats were recognised in such a way that ‘after Ukraine, Russia could cause instability in the Baltic region, through Russian-speaking minorities, energy policies or cyber wars, testing the ability of NATO to defend its smallest members’ (Tanjug 2015). These claims were supported by a ‘massive military exercise conducted by Russia in December 2014, when almost 10000 soldiers and more than 55 ships were launched’ (Tanjug 2015). Therefore, conventional military threats, as well as Russia's capabilities and readiness to use its armed forces in achieving its goals, as well as the deployment of military forces and demonstrations of power near the borders of Lithuania and other NATO countries, have been recognised as the most significant threats to Lithuania's national security. (National Security Strategy of the Republic of Lithuania 2017, 4). Thus, after an eight-year moratorium, Lithuania reintroduced compulsory military service in 2016.

Indeed, on the example of Lithuania, as well as the above-mentioned Sweden, there is a kind of a combined model of military service in which conscripts serve only as the replenishment to the professional army. Lithuanian conscripts do not necessarily have to serve military service, considering the fact the required quota of recruits for a given year is determined, which is primarily replenished with volunteers. Only if this inflow does not satisfy the needs, the military authorities seek the replenishment from the so-called mandatory group. It is therefore a military conscription of a limited character in which, in general, a small percentage of those who are subject to military conscription really have to

be part of the conscription. According to the data presented by the Belgrade Centre for Security Policy, in a country which has a very close way of regulating this area - Denmark, 'at the beginning of 2018, about 98% of the recruits were replenished with volunteers' (Ignjatijević 2018).

Observed through the numbers, the new Lithuanian model of military service, which suppresses the base of recruits from the corps of volunteers, looks like this: at the annual level, about 4000 recruits serve their military service for an average of nine months. At the beginning of 2020, the lower age limit for recruits was moved from 19 to 18 years. By lowering the age limit for conscripts, according to the authorities, 'the minimum possible disruption of their civilian life is ensured' (Abromaiti 2020). Despite the great interest, which is partly justified by the media campaign of endangerment (something similar to the example of Estonia) from Russia, the Lithuanian model is additionally strengthened by a series of privileges which are intended for the voluntary recruit population. The monetary compensation which a soldier earns while serving his military service is around 3000 euros, which presents two average net salaries in this former Soviet republic (Janićijević 2021). Also, there is another benefit, regarding the employment of these young people after serving, in the form of incentives for employers who employ this staff. The state stimulates employers by exempting them from tax obligations and other contributions for a period of six months if they hire a worker who has served military service. Therefore, it is not surprising that the conscription staff is mostly replenished with those who volunteer for military service. For those who invoke 'conscientious objection', the estimated time in various forms of civil service is projected at 13.5 months, after which there is no obligation to serve in the reserve (Janićijević 2021).

On the examples of the mentioned countries which have reintroduced the obligation of military service, there are the various reasons which led to these decisions, but also the different results of the implementation of these models in different countries. While in Sweden and Lithuania there is a concept that cannot be considered compulsory military service in full capacity, but a combined model that is mostly replenished with the population from voluntary recruitment, the example of Georgia is completely different. The rigid model of the former Soviet type, in the circumstances of a weak economy and economics, led to the development of various mechanisms for avoiding this obligation, even with the departure of a certain number of young people abroad.

Therefore, the first two models can be said to be functional and successful, while Georgia is an example of a non-functional and difficult to maintain model. Of course, everything has to do with the economies of these countries, which are able to interfere with a system of various measures and incentives towards the population, which is a kind of 'a reservoir' for recruiting volunteers, so there should be sought key answers for the success of these concepts. (Very important experience that should be carefully taken into account when making a decision on the possible return of the obligation to serve in the military in Serbia).

Examples of countries with formal compulsory military service, which meet their needs with more than 95% volunteering

A model that is often taken as a role model for the current concept of military service in Serbia is the one from western Scandinavia - Norway. The contemporary Norwegian concept refers to the non-existence of compulsory military service in the traditional sense. Analogous to the later example of Serbia, the structure of human resources in the Norwegian army consists of members of the professional composition: officers, non-commissioned officers and professional soldiers, as well as soldiers on voluntary military service. The length of military service in Norway is flexible and it varies from 6 to 18 months, depending on the military speciality, branch and rating of the military unit. Since 2013, by the decision of the Parliament, military service also applies to women, and by revising the act on compulsory military service in 2015, Norway has become the first NATO country to introduce universal military service (Botillen 2017).

As in the example of the above-mentioned Lithuania, the Norwegian authorities have provided various privileges and benefits intended for the young population who are due to become adults, which have a stimulating effect on future recruits, although the system of selection and later training of candidates is considered one of the most demanding in Europe. What characterises the Norwegian model is that the greatest number of students in academic military studies come from those who have voluntarily served their military service. Also, the preference in the employment of young people in state administration bodies is reserved for this category. For the aforementioned reasons, the Armed Forces of the Kingdom of Norway 'record a continuous growth trend in the number of applicants for conscription and military service in general'. (Global Security 2018 a)

The Norwegians who voluntarily serve their military service and do not pursue a career as professional soldiers or participants in higher military education, remain part of the Norwegian army reserve until the age of 44, and in accordance with the planned dynamics of reserve training they are periodically invited to military exercises and various types of additional training. With this conceptualisation, 'out of the total number of young people in Norway, about 15% serve in the army every year. The other 85% have no formal obligations to the state and defense'. (Janićijević 2021).

Those who decide to serve in the army under arms expect numerous benefits from the state. First of all, it is important to point out the fact that most cadets of the military academy come from voluntary military service. Also, volunteer soldiers have priority in employment in the state administration. Numerous privileges and reliefs are also provided for employed reservists who respond to invitations for military exercises, as well as their employers.

The example of *the Kingdom of Denmark* in many ways practices most of the characteristics of the Norwegian model. In the formal legal sense, Denmark

is recognised on the map of the European Armed Forces as a country with compulsory military service. However, if we have a look at the categories which make up today's Danish army, we notice that it is almost impossible to find data on persons serving military service on the basis of an obligation that excludes volunteering. The personnel structure in the Danish army consists of professional officers, non-commissioned officers and soldiers, and soldiers who serve their military service on a voluntary basis, who later continue their careers in the army or are hired periodically via training and checking the reserve.

The duration of military service is limited to four months, with the exception of special military training for reserve officers and non-commissioned officers, as well as conscripts serving in the Royal Guard, who remain in the military from nine months to a year.

Ethics related to this issue, combined with modern technologies, is also reflected in the interactivity of potential recruits with the Danish military authorities. The Danish army has opened an Internet portal through which young people interested in military service can monitor the replenishment of certain units with conscripts. In that way, in communication with the military authorities, the recruits fit their wishes with the selected recruit characteristics and needs of certain units of the Danish army. In that way, during the calendar year, about 4000 of them start military service, which in the total population of potential recruits shows that 'only 20 per cent of Danish men actually serve military service' (Nedeljnik 2018). It is also important to point out that with the mentioned transmission model, the units of the Danish army are replenished with even 99 per cent of volunteers.

Denmark also has an active category of 'conscientious objection' which includes work engagement in 'various social and cultural institutions, peace movements, organisations related to the United Nations, environmental organisations and so on' (Global Security 2018b). This alternative service is organised lasting the same time as military service under arms - 4 months.

What is characteristic for the Danish example is that this 'ease of replenishment' of military formations is maintained even in the period when the security situation that affects this country is greatly complicated by the intensified military activities of Russia towards the east and north of Europe. The new circumstances have led to an increase in the amount of funds intended to strengthen the country's defense capabilities in the new circumstances. 'This includes the establishment of a new brigade of 4000 soldiers, which would operate in the Baltic and Nordic regions, equipped with anti-aircraft missiles, tanks, artillery and anti-submarine weapons' (Aljazerra 2020).

Some of the other examples - the countries of compulsory military service at 'full capacity'

The example of *Switzerland*, as a country which has an exceptional attitude towards the army and military service, is interesting especially if we keep in

mind that this country, similar to the aforementioned Sweden, has a period of more than two centuries without conflicts and wars on its land. Switzerland often stands out as an example of a military neutral country with compulsory military service, which is used in Serbia as one of the arguments of those who are in favour of returning to compulsory military service at full capacity.

An attempt to replace regular military service with a fully professional staff failed in this Alpine country in 2013. At that time, '73.2 per cent of voters voted against the proposal formulated by initiative 'the Group for Switzerland without an Army' (RTS 2013). Moreover, the mentioned proposal required that the obligatory military service has to be replaced by voluntary service or that the army has to be dimensioned in such a way that it is numerically smaller but completely professional. The strong pacifist pressures which preceded this statement pointed out that 'there are too many costs for a peaceful country of 7.7 million people, which respects the principle of neutrality, to maintain an army of 150000 people' (RTS 2013). What most often stood out as an opposite attitude to these efforts is the traditional vertical that the inhabitants of this country have with their army. On that line is the statement of the Swiss Minister of Defense Ulrich Maurer, who pointed out before the referendum that 'the abolition of military service would break the natural link which unites the people and the army' (RTS 2013).

The Swiss army is based on the concept of mass training, which requires recruiting from the obligatory conscription. The professional part of the army is based on senior military staff and specially trained military units that are engaged in peacekeeping missions. The duration of compulsory military service for recruits, who undergo detailed medical examinations and are declared fit for service, is about 300 days and it includes basic training lasting up to five months and later obligations in reserve formations. As reservists, soldiers who have undergone basic training are later engaged in military exercises (usually two weeks). During the engagement in the units of the reserve staff, the reimbursement of salaries is provided for employed taxpayers, in the way that the state provides more than two thirds of the funds for salaries that are paid into the account of employers.

'Conscientious objection' is an institution which functions on the Swiss example as well. In the last few years, about 20000 military capable young people have been assigned to serve their military service in full, while referring to the 'conscientious objection', about a quarter of young Swiss has been assigned to civil service.

'Other young citizens, that is, the majority who does not serve in the army, pays a tax of 3 per cent of their annual salary, up to the age of 37. The tax is also paid by those who want to avoid military service, but also by one third of young people who do not pass the physical and mental checkups of the recruitment commission' (Janićijević 2021). If a tax-exempt taxpayer has a lower income

than the national average, the compensation to the state is CHF 400 in a fixed amount (Performing compulsory service in Switzerland, 2019).

One of the military neutral countries which has compulsory military service at full capacity is *Austria*. 'According to data from 2018, out of about 46000 young Austrians, the recruitment commission declared 31000 of them fit for the army. 56 per cent of young people opt for military service, and 44 per cent for civil service' (Janićijević 2021). This trend of increasing the number of conscripts performing their duties in various civilian institutions and organisations has led to the fact that 'instead of 25000 conscripts, as it was the case only ten years ago, the Austrian Federal Army can now count on only 18000 new soldiers a year' (Diaspora TV 2017).

The fact that a great number of young people have chosen to do civilian military service recently, as well as the depopulation caused by the decrease of newborn Austrians which has lasted for two decades, have forced the authorities to provide significant funds in order to stimulate as many military capable young people as possible to decide to serve in the army under arms.

'The General Staff of the Austrian Army demands an increase of the budget for the army from the current 2.2 billion euros to at least 3.3 billion euros by the end of 2022, and then to at least one per cent of gross domestic product, which means more than four billion euros, to cover the most necessary' (Aljazeera 2019). Apart from investing in weapons and military equipment, what is considered most necessary by the top military authorities is exactly investing in the receptivity of military service under arms.

Military service in the Austrian army lasts for six months (there are initiatives that along with the improvement of the material condition of conscripts, compulsory military service should be extended to eight months) and it is designed in the way that conscripts after compulsory and speciality training, spend some time in Austrian military units where they are assigned new duties such as guarding, maintenance work and the like. In recent years, especially at the time of the escalation of the migrant crisis, a part of the recruits was engaged in securing the state borders after the completion of the training. Austria also recognises the institution of 'military service exclusively in one unit, provided that opting for this type of service entails a mandatory duration of eight months' (Eurofund 2019).

Those who have served their military service under arms become members of the reserve composition of the Austrian army. Unlike Switzerland, which trains the reserve force more often, but in a shorter period, the Austrian concept is based on rarer military exercises that last longer. 'From the base of reserve members of the Austrian army, which amounts to more than 140000 members, less than 10 per cent is invited during one year and they undergo training for a month' (Janićijević 2021).

* * *

Apart from the aforementioned examples which refer to countries that base compulsory military service on a sufficient number of those who volunteer for military service and those who conduct compulsory military service at full capacity and without special oscillations, a slightly different example is significant - the example of *Greece*. According to the recent announcements of the officials of the Greek Ministry of Defense, the obligatory military service will be extended from nine to twelve months since May. This decision is based on the security threat from the escalation of tensions with Turkey, caused by the exploration of oil fields in the maritime zones of the eastern Mediterranean, around which Turkey is in dispute with Greece and Cyprus.³ In order to stimulate the recruits to spend their military service deployed in the border areas with Turkey,⁴ the possibility is being considered that this decision does not apply to those formations, but the military service would remain nine months in the mentioned zones. The latest crisis has forced Greek officials to 'significantly increase budget allocations for the country's defense by 60 per cent, that means up to the amount of 5.5 billion euros' (Beta 2021).

A completely opposite example of the abovementioned is the one from Moldova, which, for the last few years, has been trying to replace the obligation to serve military service exclusively with a professional staff. Moldova faces the problem of 'too little military spending (only 0.3 per cent of GDP is spent on defense in an already poor country) and a bulky military apparatus with the compulsory recruiting staff, where most of the money goes to salaries and logistics' (Necsutu 2018). A gradual transition to a professional army should reach its final epilogue at the end of 2021.

Serbia is about to decide - aspects important for decision-making

The primary aspect which influences on significant changes in the modeling of the contemporary army is certainly the security one, and therefore, from the point of view of security theorists and contemporary international relations, it deserves the greatest attention. This aspect is joined in a serious analysis by those who are significantly interactive with each other (financial, functional, legal, etc.), so they will be considered in that way - as a corpus of different but strongly capillary aspects that are important to consider when making decisions.

Security aspect

In the methodologically based analysis of possible changes in the replenishment model with recruits, in the first place is the analysis of those challenges,

³ The long-lasting crisis between Athens and Ankara intensified in August 2020, with the deployment of ships for seismic research, accompanied by a naval fleet by Turkey, to the disputed zone of the eastern Mediterranean.

⁴ This would primarily apply to the region of the river Marica (Greek Evros) and some islands in the Aegean Sea.

risks and threats to the security and defense of the country, that means the question to what extent the security situation of significance for Republic of Serbia has changed, which would require a more voluminous military apparatus, ready to respond to the new circumstances. Exactly on the examples of the analysed countries which decided to return to compulsory military service, it can be concluded that all of them primarily decided to take such a step after assessing that they face more emphasised threats at their external borders.

The fact is that the perception of security threats has changed significantly throughout Europe in the second decade of this century and it is conditioned by the increasingly important role of nation states at the expense of the proclaimed, and never sufficiently revived, concept of common European security. There are a lot of factors that led to this conclusion, from the economic crisis and its recurrence, the escalation of insecurity between Moscow and Kiev, and even the latest geopolitical turmoil caused by the COVID-19 pandemic. New circumstances demanded new answers, so the increasingly frequent discussions about the return of compulsory military service received a confirmed epilogue on the already elaborated examples of Sweden, Lithuania or Georgia. Common for all these examples is the recognition of the possible threat to these countries by Russia. In similar narratives of security assessments in their regions, some countries have retained this concept, such as Turkey or Cyprus, while some countries have opted for the extensions of military service (the example of Greece). We will also mention some countries which do not belong to the European continent (the UAE and Qatar), which, due to the deteriorating of security situation in their environment, have activated this obligation for the first time.

What is common for these, in many ways divergent examples, is the initiation of a public debate and the clear recognition of new security circumstances which implied various modifications of the organisation of human capacities in the defense forces of these countries.

What is stated about security threats in the latest strategic documents of the Republic of Serbia related to those at the end of the first decade of this century, and how in these doctrinal documents is seen an environment which could be destabilised due to instability and lack of cooperation and which could require strengthening of defense capacities by returning to obligation of military service? Firstly, it should be seen how the security situation is assessed over a period of ten years and how potential security issues are planned to be eliminated.

The 2009 National Security Strategy, when it comes to immediate threats to Serbia's security, states that 'the probability of armed aggression is small' (National Security Strategy 2009). If we look at the projections of the security environment through a possible return to regular military service, this type of threat (which is certainly of the greatest importance for remodelling the defense system) should primarily direct these changes. Do the increasingly loud thoughts about the reactivation of the obligation of military service have an appropriate assessment of the security risk, that means have the authors of the new strategy

from 2019 indicated an increase in the intensity of this type of threat? It seems they haven't, because the elaboration related to the risk of external threat is 'almost identical in both documents' (Stojanović 2021).

The latest National Security Strategy, the part related to the strategic surrounding, says: 'Due to the complex security situation in the region, the countries of Southeast Europe are increasingly focused on joint efforts to repress negative processes and phenomena which threaten their security. Also, the construction of joint mechanisms for the prevention of risks and threats and for crisis management creates conditions for the approach and accession of all countries in the region to the European Union, as well as for the realisation of development potentials. In contemporary conditions, no state is able to independently solve the increasingly complex problems of preserving and strengthening national security, which is increasingly related to the security situation in the near and far environment' (National Security Strategy 2019).

Hence, the security situation in the region is still 'complex', but the commitment to a cooperative approach to the security challenges of all countries in the region is unequivocally expressed as the only valid answer. Also, all regional actors are connected by a clear striving for European integration, which additionally speaks of the potential for joint and peaceful resolution of all regional disagreements.

The new NSS still sees the unresolved status of the southern Serbian province as a key security challenge for Republic of Serbia, but on this occasion, for the first time, there is a clear determination to reach a solution, acceptable to both parties, through negotiations that would lead to reaching a legally binding agreement. The delegation of 'European integration and Serbia's membership in the EU' to the corpus of national interests, further substantiates the researcher of this strategy in the belief that, with the mediation of the EU, will be found a peaceful and sustainable solution which would relax the Republic of Serbia and the region as well in the matter of safety. Everything indicates that Serbia is on the way to achieve such a solution which would lead to the reconciliation of 'two seemingly antagonising national interests' (Subotić 2021, 69), such as EU membership and preservation of the country's sovereignty, independence and territorial integrity.

Consequently, after analysing the strategic environment, the latest strategic documents (National Security Strategy and Defense Strategy) do not contain any indications of the need to reactivate compulsory military service. Thus, the latest Defense Strategy emphasises that 'the Republic of Serbia is determined to, as a military neutral state, continue to strengthen defense capabilities and develop its own defense industry, efficient and economically sustainable defense system, *professional* (emphasis added by the author) and efficient army, capabilities in accordance with missions and tasks, transparency of defense affairs and appropriate civil-military relations, as well as to continue to ensure and strengthen democratic control in the area of defense' (Defense Strategy 2019).

Significant for understanding the security environment, in the function of deciding on the reactivation of conscription in Serbia, is certainly the fact that none of the countries from the immediate environment has compulsory military service. 'Slovenia was the first to receive a professional army in 2003, and three years later, regular service was abolished by the Republic of North Macedonia and Montenegro. In Bosnia and Herzegovina, that was done in 2007, while Croatia introduced voluntary service in 2008' (Nikoletić 2021).

Financial aspect

The extent to which the state of the country's economy and its finances is important, especially in countries which have returned to compulsory military service, is best seen from the divergent examples from the beginning of this paper. While countries with strong financial investments and various incentives for future recruits can easily replenish recruits with almost 100% volunteers, poor Georgia cannot provide recruitment quotas even with the rigid recruitment model typical for the former USSR.

When the first media announcements on the topic of returning the obligation of military service in Serbia began in 2016, the former Minister of Defense Zoran Đorđević came out with a projection that in the first year, 70 billion dinars (about 600 million euros, author's comment) should be added to the budget intended for defense, which is a large figure to consider whether we can do that at this moment' (Milenković 2016). Two years later, state officials see the financial expenditures for this purpose as much more modest. According to the statement of President Vučić from 2018, 'the return of compulsory military service would cost from 90 to 130 million euros, depending on whether that military service would last for three or six months' (N1 2018). The end of last year and the beginning of 2021 has been marked by the largest media coverage of this topic so far and it brings the statement of the current Minister Stefanović that 'returning to regular military service would cost about eight billion dinars a year (about 67 million euros, author's comment), which includes everything - from uniforms to accommodation' (BIZLife 2021), while 'the costs would be somehow higher if they decided to give recruits a salary that would be more significant than symbolic' (BIZLife 2021). These statements, which contain large differences in the financial anticipation of new benefits for this purpose, are grounded in thinking about the need for a detailed financial analysis of this problem. Needless to say additionally, that the financial aspect is directly related to the provision of adequate logistics in order to implement this project properly.

Functional aspect

Functional aspect is reflected primarily through the quantitative-military approach to the problem. If we take the increasingly marked problem of replenishment as a starting point (especially for professional soldiers, but also for re-

cruiting basis from the ranks of volunteers), it is believed that the problem, at least in the stated quantitative sense, would be solved. The extent to which, and whether, the qualitative indicators of success of compulsory recruits would be adequate to the quantitative ones also requires a serious analysis.

No less important in making a decision is the *legal aspect* of this problem and any problems which would arise in the implementation of this concept. Namely, Article 45 of the Constitution of the Republic of Serbia, which refers to the institution of conscientious objection, ‘guarantees an individual that he is not obliged, contrary to his religion or beliefs, to fulfil military or any other obligation involving the use of weapons (paragraph 1).’ Also, ‘by calling on a conscientious objection, an individual may refuse to fulfil a military or other obligation that includes the use of weapons.’ Conscientious objection belongs to absolutely protected rights and is not subject to derogation during war or state of emergency.’ (Article 202, paragraph 4).

Cited legal legislation must be taken into account, especially if we use the experience of some countries which only by serious financial interventions and other incentives for those who serve in the army under arms, managed to stop the trend of an increasing number of young people opting for civilian military service.

Finally, it is important to present several indicators that are unequivocally in favour of the return of compulsory military service in Serbia. *The first one* is definitely the Serbian military tradition as one of the most important identity features of our people. Therefore, it is not surprising that in all relevant public opinion polls, the army (along with the inviolable Serbian Orthodox Church) is considered the institution in which citizens have the greatest trust. Truly, in some situations this can be taken as a counterargument: why something fundamental would change in a situation where the military nowadays has enjoyed the greatest trust of the people since 2000. *The second indicator* refers to the contribution to the balanced development of the country and 'the revival' of some areas that record extremely unfavourable population trends. The return of the army in full format to the mentioned parts of the country with bad economic activity would represent a significant incentive in the field of trade, catering, services, and even the construction sector (significant housing). *The third indicator* is practical and it indicates that in this way the already serious problem of replenishment will be solved, especially in the ranks of professional soldiers (truly with the already mentioned dilemmas of a qualitative character). And *the fourth one*, certainly not the least important, is the fact that through serving in military service young people develop the ability to function in difficult conditions, as a significant resource for their future (the army as 'a school of life'). Strengthening of the patriotic feelings of young people is also often on the agenda of those who plead for the return of this model of serving in military service.

Having in mind the complicated 'algorithm' of various aspects which is necessary to consider while deciding over this very important issue, we will fin-

ish this paper with paraphrasing the motto of the South African writer from the beginning of the text - when making a decision, firstly we must keep in mind the possibility of its implementation.

References

1. Abromaiti, Adomas. 2020. „Lithuania: To serve or not to serve in the army”, *Modern Diplomacy*, February 18, 2020.
2. Agencija Beta. 2021. „Grčka produžava trajanje vojnog roka sa devet na 12 meseci”, 22. januar 2021.
3. Aljazeera. 2019. „Brieger: Austrijska vojska u krizi”, 13. mart 2019. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2019/3/13/brieger-austrijska-vojska-u-krizi>
4. Aljazeera. 2020. „Danska povećava vojni budžet zbog Rusije”, 30. jun 2020. <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2017/10/11/danska-povecava-vojni-budzet-zbog-rusije>
5. BBC News na srpskom. 2018. „Gde je sve služenje vojnog roka obavezno”, 29. jun 2018. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-44654596>
6. BIZLife -Tanjug. 2021. „Milijarde – Ministar otkrio koliko bi koštao obavezni vojni rok”, 7. februar 2021.
7. Botillen, Odd Inge. 2017. Universal Conscription in Norway. https://www.defmin.fi/files/3825/BOTILLE_2017-06-12_Universal_Conscription_in_Norway.pdf
8. Dijaspورا TV. 2017. „Austrijskoj vojsci nedostaju vojnici”, 2. novembar 2017. <https://dijaspورا.tv/austrijska-savezna-vojska-trazi-vojnike/>
9. Eurofund. 2019. „Compulsory Military Service – Austria”, <https://www.eurofound.europa.eu/efemiredictionary/compulsory-military-service>
10. Global Security. 2018a. “Norway - National Service”, November 21, 2018. <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/no-personnel.htm>
11. Global Security. 2018b. “Denmark - Total Defence – Conscription”, May 27, 2018. <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/dk-conscription.htm>
12. Ignjatijević, Marija. 2018. „Vraćanje obaveznog vojnog roka – koliko košta i čemu služi”, *BCPB*, 30. avgust 2018.
13. Janičević, Goran. 2021. „Kako se služi vojska u Evropi”, *RTS*, 30. januar 2021.
14. Marinmuseum – Karlskrona. 2020. “History of the Swedish military service”, September 29, 2020. <https://www.marinmuseum.se/en/exhibitions/the-end-of-the-line/history-of-the-swedish-military-service>
15. Menabde, Giorgi. 2017. “Georgian Authorities Reinstate Military Conscription”, *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 14, Issue: 22, The Jamestown Foundation.
16. Milenković, M. R. 2016. „Đorđević: Vraćanje vojnog roka koštalo bi 70 milijardi dinara”, *Danas*, 2. novembar 2016.
17. National Security Strategy. 2017. Government Offices of Sweden. Prime Minister's Offices. <https://www.government.se/4aa5de/contentassets/0e04164d7eed462aa511ab03c890372e/national-security-strategy.pdf>

18. National Security Concept of Georgia. 2012. <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf>
19. National Security Strategy of the Republic of Lithuania. 2017.
20. https://kam.lt/en/defence_policy_1053/important_documents/strategical_documents.html
21. N1. 2018. „Ko je bolje izračunao cenu vojnog roka – Vulin ili Đorđević?“, 23. avgust 2018. <https://rs.n1info.com/vesti/a414018-vulin-i-djordjevic-razlicito-otrokovima-obaveznog-vojnog-roka/>
22. Necsutu, Madalin. 2018. “Moldova to Scrap Compulsory Military Service by 2021”, *Chisinau*, September 21. 2018.
23. Nedeljnik. 2018. „Manje od petine Rusa stvarno ide u vojsku: Kakav je zaista vojni rok u evropskim zemljama“, 31.08.2018. <http://admin.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalanews/manje-od-petine-rusa-stvarno-ide-u-vojsku-kakav-je-zaista-vojni-rok-u-evropskim-zemljama/>
24. Nikoletić, Ivana. 2021. „Obavezni vojni rok – modeli i iskustva zemalja u Evropi“, *Demostat*, 27. februar 2021.
25. Одлука о обустави обавезе служења војног рока. 2010. *Службени гласник Р. Србије* 95/2010.
26. Performing compulsory service in Switzerland. 2019. “Military Service Exemption Tax”, <https://www.ch.ch/en/military-service-exemption-tax/>
27. Radio Slobodna Evropa. 2019. „Umesto vojske gruzijski mladići biraju boga“, 8. maj 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/umjesto-vojske-gruzijski-mladici-biraju-boga/29926339.html>
28. РТС. 2013. „Швајцарска за војну обавезу“, 22. септембар 2013. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/1400104/svajcarska-za-vojnu-obavezu.html>
29. Stojanović, Aleksandar. 2021. „Totalna odbrana i vojni rok: Zašto ga (ne) treba vraćati?“, *Jugpress*, 25. februar 2021.
30. Стратегија националне безбедности. 2009. *Војна штампарија*, Београд.
31. Стратегија националне безбедности. 2019. *Службени гласник Р. Србије* 61/2019.
32. Стратегија одбране. 2019. *Службени гласник Р. Србије* 60/2019.
33. Суботић, Милован. 2021. „(Не)достижност одређених националних интереса прокламованих Стратегијом националне безбедности Р. Србије“, *Политика националне безбедности* 1/2021, Београд, Институт за политичке студије 2021. 55-73.
34. Танјуг. 2015. „Litvanija zbog Rusa vraća obavezni vojni rok“, 24. februar 2015.
35. Устав Републике Србије. 2006. *Службени гласник Р. Србије* 98/2006.
36. Veljković, Sandra. 2017. Švedska uvodi obavezni vojni rok od 11 mjeseci, *Večernji list*, 2 mart 2017.